

دانشنامه فقه سیاسی (کتاب)

نویسنده: مهدی خسروی سرشکی

چکیده

دانشنامه فقه سیاسی، تألیف عباسعلی عمید زنجانی و تدوین ابراهیم موسی‌زاده، نخستین دانشنامه تخصصی علمی-کاربردی با محوریت فقه سیاسی و حقوق عمومی است. این دانشنامه به زبان فارسی و با نظم حروف الفبایی در دو جلد منتشر شده و حدود ۱۵۰۰ واژه در موضوعات ذیل را در بر می‌گیرد: موضوعات فقهی، حقوقی، سیاسی، اقتصادی، حقوق اساسی، حقوق مخاصمه‌های مسلحانه، حقوق بشردوستانه، حقوق بین‌الملل، مبانی اندیشه سیاسی اسلام و تشیع، مبانی حقوق عمومی، نظریه‌های دولت، حکومت، ولایت فقیه و غیره.

در این دانشنامه علاوه بر واژگان خاص فقهی، عبارات ترکیبی (ترکیبی از فقه و سیاست، فارسی و عربی) نیز توضیح داده می‌شود و اندیشمندان فقه سیاسی و آثار آنها معرفی می‌گردند. بیشتر منابع استفاده شده در این دانشنامه، آثار عمید زنجانی است و در صورت استفاده از آثار دیگران، نام آنان همراه با نشانی آثارشان ذکر می‌شود. در این دانشنامه حجم محتوای مربوط به اندیشه سیاسی امام خمینی در مداخل مربوط به امامت، ولایت و ولایت فقیه، از دیدگاه فقیهان دیگر بیشتر است. به همین دلیل این کتاب برای آشنایی با اندیشه‌های فقه سیاسی امام خمینی نیز کاربرد دارد.

معرفی کتاب

کتاب دانشنامه فقه سیاسی، اولین دانشنامه فقه سیاسی شیعه است که یک مجتهد و حقوقدان با سابقه سیاسی و علمی نوشته است. در این اثر علاوه بر موضوعات فقهی-سیاسی، موضوعات حقوق سیاسی مرتبط نیز بررسی شده و برخی اندیشمندان فقه سیاسی شیعه و سنی و آثار آنها نیز معرفی شده‌اند. این کتاب را ابراهیم موسی‌زاده و گروهی از پژوهشگران، با استفاده از آثار فقه سیاسی عباسعلی عمید زنجانی تدوین کرده‌اند. دانشنامه فقه سیاسی را انتشارات دانشگاه تهران در سال ۱۳۸۹ ش در دو جلد و با حجم تقریباً مساوی منتشر کرده است.

دانشنامه فقه سیاسی عمید زنجانی در مقایسه با آثار مشابه مانند واژه‌نامه فقه سیاسی (منتشر شده در همان سال، ۱۳۸۹ ش) و برخلاف دانشنامه‌های سیاسی (همچون «دانشنامه سیاسی» اثر داریوش آشوری که به اصطلاحات سیاسی اختصاص دارد) جامع‌تر است و دامنه وسیع‌تری از واژگان، مفاهیم و شخصیت‌های حوزه فقه و حقوق سیاسی را دربرمی‌گیرد. این کتاب مهم‌ترین مرجع دانشنامه‌ای در فقه سیاسی برای طلاب و دانشجویان به شمار می‌آید.

ابراهیم موسی‌زاده در مقدمه کتاب، با اشاره به تأثیر نظام جمهوری اسلامی ایران بر فقه سنتی و نیاز به انطباق تمامی قوانین کشور با موازین اسلامی، بر ضرورت تحول در این علم و شکل‌گیری فقه سیاسی به‌عنوان شاخه‌ای جدید در این علم تأکید می‌کند (ج ۱،

صفحه ض). او فقه سیاسی را شاخه‌ای از علم فقه معرفی کرده که شامل مبانی فقهی، حقوقی و سیاسی با رویکرد حکومت مبتنی بر امامت و ولایت است. این شاخه از فقه شامل مباحث ذیل می‌شود: حقوق اساسی، حقوق بین‌الملل، حقوق اداری، حقوق مالی، حقوق مخاصمات مسلحانه، حقوق بشردوستانه، مبانی حقوق عمومی، مبانی اندیشه اسلام و تشیع، نظریات دولت و حکومت، امامت و ولایت فقیه، اقتصاد سیاسی، روابط بین‌الملل و دیپلماسی در اسلام، کنترل قدرت و نظارت (ج ۱، صفحه ط).

درباره نویسند

عباسعلی عمید زنجانی (۱۳۱۶-۱۳۹۰ش) مؤلف کتاب، مجتهد، حقوق‌دان، استاد دانشگاه و پژوهش‌گر علوم سیاسی بود. او در حوزه‌های علمیه قم و نجف نزد اساتیدی مانند سید حسین بروجردی، سید روح‌الله خمینی، سید ابوالقاسم خویی و سید محسن حکیم تحصیل کرد. بیشترین آثار علمی او در حوزه فقه سیاسی قرار دارد و مشهورترین اثر او، مجموعه ده جلدی فقه سیاسی، بارها تجدید چاپ شده است. عمید زنجانی تجربه حضور در عرصه‌های سیاسی، نمایندگی مجلس شورای اسلامی و نمایندگی مجلس خبرگان را نیز در کارنامه خود دارد. کتاب‌های «بایسته‌های فقه سیاسی» و «درآمدی بر فقه سیاسی» از دیگر آثار او در حوزه فقه سیاسی است.

ساختار و محتوای کتاب

در دانشنامه فقه سیاسی، حدود ۱۵۰۰ واژه و مدخل در حوزه فقه سیاسی وجود دارد (ج ۱، صفحه ط). مداخل این دانشنامه به ترتیب حروف الفبایی تنظیم شده است. جلد اول شامل مداخل الف تا خ و جلد دوم شامل مداخل د تا ی است. این کتاب نه تنها به اصطلاحات خاص فقهی و سیاسی پرداخته، بلکه به معرفی فقها و اندیشمندان برجسته فقه سیاسی شیعه و اهل سنت و شرح آثار و دیدگاه‌ها و اندیشه‌های سیاسی ایشان نیز توجه دارد. برای مثال، می‌توان به این نمونه‌ها اشاره کرد: شیخ مفید (ج ۲، ص ۲۰۱)، شیخ صدوق (ج ۲، ص ۱۹۲)، شیخ طوسی (ج ۲، ص ۱۹۶)، ابن ادریس (ج ۱، ص ۷۰)، ابو حمزه طوسی (ج ۱، ص ۸۹)، علامه حلی (ج ۲، ص ۲۵۶)، ابن تیمیه (ج ۱، ص ۷۶)، شهید اول (ج ۲، ص ۱۷۶)، شهید ثانی (ج ۲، ص ۱۸۰)، قطب راوندی (ج ۲، ص ۴۰۲)، فیض کاشانی (ج ۲، ص ۳۱۷)، میرزای قمی (ج ۲، ص ۶۴۹)، صاحب جواهر (ج ۲، ص ۲۰۷)، شیخ انصاری (ج ۲، ص ۱۸۴)، میرزای شیرازی (ج ۲، ص ۶۴۶)، آخوند خراسانی (ج ۱، ص ۲)، میرزای نایینی (ج ۲، ص ۶۵۱) و امام خمینی (ج ۱، ص ۲۴۶)،

در آثار فقه سیاسی عمید زنجانی، به فقها بیشتری پرداخته شده، اما در این دانشنامه شرح حال و اندیشه سیاسی همه آنها نیامده است؛ برای مثال، در کتاب «فقه و سیاست» (جلد هشتم دوره ده جلدی فقه سیاسی) او به معرفی اندیشه‌های سیاسی حدود سی فقیه شاخص شیعه از شیخ صدوق تا امام خمینی پرداخته است. در این دانشنامه، کتاب‌های اختصاصی فقه سیاسی به جای مدخل و معرفی مستقل، در مداخل‌های مربوط به نویسندگان آثار بررسی شده‌اند؛ مانند کتاب «تنبیه الامه» در مدخل میرزای نایینی و اندیشه سیاسی وی (ج ۲، ص ۶۵۸).

در تدوین دانشنامه فقه سیاسی بیشتر از مجموعه آثار عمید زنجانی استفاده شده و در صورت استفاده از آثار دیگران، آدرس منابع ذکر گردیده است (ج ۱، صفحه ط). فهرست منابع

و مأخذ دانشنامه که در پایان جلد دوم آمده، اطلاعات ۵۱۰ منبع فارسی و عربی را در بر دارد (ج ۲، ص ۸۰۱-۸۲۲).

اندیشه و فقه سیاسی امام خمینی از آنجا که نویسنده کتاب بر مبنای استادش، امام خمینی، به ولایت مطلقه فقیه و حمایت الهی از ولی فقیه و دوربودن او از خطا معتقد بوده (برای نمونه: ج ۲، ص ۱۱۸ و ۷۰۲؛ و فقه سیاسی، ج ۲، ص ۲۷۶، ج ۶، ص ۱۲۳؛ و ج ۷، ص ۴۸۶)، منطق محتوایی کتاب بر مبنای رویکرد حکومت مبتنی بر امامت و ولایت فقیه تنظیم شده و نویسنده به اندیشه رقبا اشاره نکرده، یا به اختصار بیان کرده است. به همین دلیل، در این دانشنامه، حجم محتوای مربوط به اندیشه سیاسی امام خمینی و مداخل مربوط به امامت، ولایت و ولایت فقیه بیشتر است و دیگر اندیشه‌های سیاسی فقهای معاصر شیعه بیان نشده است، مانند اندیشه سیاسی سید ابوالقاسم خویی، از اساتید دیگر عمید زنجانی.

بنابراین این دانشنامه برای آشنایی با اندیشه‌های فقه سیاسی امام خمینی نیز کاربرد دارد. برای مثال، در مداخل ذیل دیدگاه امام خمینی جداگانه بررسی شده است: اندیشه سیاسی (ج ۱، ص ۳۷۸)، حاکمیت (ج ۱، ص ۶۷۳)، حفظ نظام (ج ۱، ص ۶۸۲)، حکومت اسلامی (ج ۱، ص ۷۵۶)، دولت (ج ۲، ص ۵۰)، رساله ولایت فقیه (ج ۲، ص ۹۹)، غرب‌ستیزی (ج ۲، ص ۲۷۲)، مدرنیسم (ج ۲، ص ۴۹۰)، مصلحت (ج ۲، ص ۵۵۵)، نظریه انقلاب اسلامی (ج ۲، ص ۷۱۷)، انتصاب فقیه (ج ۲، ص ۷۲۰)، نظام‌سازی (ج ۲، ص ۷۲۰)، ولایت (ج ۲، ص ۶۷۳) و ولایت فقیه (ج ۲، ص ۷۸۱).

در برخی از مداخل نیز در کنار دیدگاه خاص امام خمینی، به دیدگاه دیگر فقهای شیعه یا سنی نیز اشاره شده است؛ مانند دولت از دیدگاه ابن‌ادریس (ج ۲، ص ۴۹) و شیخ طوسی (ج ۲، ص ۵۰)، دولت جائر از دیدگاه ابی‌الصلاح حلبی (ج ۲، ص ۶۱)، شیخ طوسی (ج ۲، ص ۶۲) و شیخ مفید (ج ۲، ص ۶۳)، سلطان عادل از دیدگاه شیخ مفید (ج ۲، ص ۱۴۴) و سلطان اعظم در اندیشه ابن‌تیمیه (ج ۲، ص ۱۴۲).